

Antonín Bartoněk

CHRÉSTOMATIE
STAROŘECKÝCH
NÁŘEČNÍCH
NÁPISŮ

OPERA UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

SPISY MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Číslo 403

Antonín Bartoněk

Chréstomatie starořeckých nářečních nápisů

Masarykova univerzita

Brno 2011

Práce byla uskutečněna za podpory Výzkumného záměru MŠMT ČR č. MSM 0021622435 „Středisko pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“, který se řeší v Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (po 1. 1. 2007).

© 2011 Antonín Bartoněk
© 2011 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8214-4 (online : pdf)
ISBN 978-80-210-5678-7 (vázaná vazba)
ISSN 1211-3034

Předmluva

Chrístomatie starořeckých nářečních nápisů je po knihách *Písmo a jazyk mykénské řečtiny*, Brno 2007, a *Dialekty klasické řečtiny*, Brno 2009, třetím monografickým výstupem volné řady mých česky psaných publikací o starořeckých dialektech. Je to výbor 173 řeckých nápisných textů, zabírající spektrum cca 30 lokálních řeckých dialektů – nejdříve z Knóssu, Mykén, Tíryntu, Pylu a Thébaie (v 2. tis. př. Kr.) – a poté z Athén, Korinta, Sparty, Olympie, Delf či Míléta a mnoha dalších obcí evropského pevninského, ostrovního i maloasijského Řecka, jakož i z řeckých osad v Černomoří a v celém Středomoří až po ostrov Kypr, do Egypta a Libye, na Sicílii i do Itálie, ba až daleko na západ do Gallie a Hispánie – a to vše v rozsáhlém časovém rozmezí od 2. poloviny 2. tisíciletí př. Kr. až do počátečních století našeho letopočtu.

Tato chrístomatie byla sepsána na jedné straně pro zájemce o řeckou historii, topografii, příp. o rozmanité starořecké společensko-civilizační realie, má však na druhé straně za cíl poskytnout čtenáři orientovanému lingvisticky rovněž i důkladnější pohled do tajů starořecké nářeční gramatiky. Ta může v některých jednotlivostech prezentovat řecké texty v podobě dosti odchylné od klasické řečtiny, i zde nám ovšem komplexnější pohled na kteroukoli starořeckou nářeční ukázkou záhy bezpečně odhalí její zřetelný řecký jazykový charakter. Pro přesnější porozumění excerpovaným textům konkrétně vždy poslouží náš připojený český překlad, příp. gramatické výklady v poznámce, obsahující zpravidla srovnání s paralelními formami attickými. Navíc je do chrístomatie zařazeno několik vybraných básní z okruhu lesbických lyriků Alkaia a Sapfy.

Takovýto výbor starořeckých nářečních nápisů i s jejich českými překlady vychází v češtině poprvé; jiné jazyky už podobné monografie mají. Za téměř nedostížitelný vzor pokládám v tomto směru 2. vydání anglicky psaného díla *Greek Dialects* od C. D. Bucka (Chicago 1955), obsahující řeckou nářeční gramatiku a výbor 120 nápisných textů, jen v omezené míře s anglickými překlady. Proti Buckovi navíc jsem do své monografie začlenil již ukázky vybraných textů v mykénské řečtině (jež byla rozluštna v r. 1952), příp. několik textů z Buchnerova objevu velmi starého korpusu řeckých nářečních textů z ostrova Ischie (s prvními nálezy rovněž z r. 1952), ale i mnohé další texty, v 1. pol. 50. let 20. století ještě neznámé, anebo málo známé. Z dalších obdobných cizojazyčných souborů odkazují na dvě nejnovější chrístomatie: I. M. Egea, *Documenta selecta ad historiam linguae Graecae inlustrandam*, Salamanca 1988 (93 nápisných a 31 literárních textů), a L. Bottin, *Testi greci dialettali*, Padova 2000 (60 nápisných textů). Zároveň se v současné době v Řecku připravuje rozsáhlá dvojsvazková práce *Ancient Greek Dialects*, na níž se podíli více než dvacítko světových odborníků, pracujících v oboru starořecké dialektologie, a která má v dohledné době vyjít péčí Chr. Tzitzilise, G. Papanastasiou a A. Bartoňka v rámci nadace M. Triandafyllidise na Aristotelově univerzitě v Soluni.

Předkládaná monografie byla připravena do tisku v rámci výzkumné činnosti Střediska pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních při Ústavu klasických studií na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity pod vedením doc. PhDr. Daši Bartoňkové, CSc., v grafické úpravě Mgr. Tomáše Hlavičky a za pomoci pracovníků tohoto střediska Zdeňka Kubíka, Mgr. Markéty Melounové, Mgr. Ilony Müllerové, Mgr. Petry Polákové, Jiřího Roztočila, Mgr. Lenky Véghové, Mgr. Anny Žákové a Mgr. Marie Žákové. Těm všem za tuto spolupráci srdečně děkuji.

V Brně dne 29. října 2011.

Antonín Bartoněk

Obsah

1.	Úvod o řeckých písmech a řeckých dialektech.....	9
1.1.	Tři hlavní písemné systémy ve vývoji řeckého jazyka.....	9
1.2.	Svět řeckých dialektů	14
1.2.1.	Vývoj starořeckých epichórických dialektů v nejranější době.....	14
1.2.2.	Cesta k vzniku postmykénských nadnářečních útvarů a helénistické koiné	15
1.2.3.	Vznik starořeckých literárních nářečí.....	18
2.	Iónsko-attičtina	19
2.1.	Attičtina	19
2.2.	Iónština	27
2.2.1.	Iónština eubojská (eubojština).....	27
2.2.2.	Iónština kykladská a maloasijská	35
2.2.2.1.	Iónština kykladská.....	38
2.2.2.2.	Iónština maloasijská	42
3.	Mykénština a arkado-kyperština	51
3.1.	Mykénština	51
3.2.	Arkado-kyperština a pamfýlština.....	63
3.2.1.	Arkado-kyperština	63
3.2.1.1.	Arkadština	65
3.2.1.2.	Kyperština	74
3.2.2.	Pamfýlština	82
4.	Aiolské dialekty	85
4.1.	Lesbičtina	86
4.2.	Thessalština	100
4.3.	Boiótština.....	112
5.	Západořecké dialekty v širším slova smyslu.....	123
5.1.	Doris severior („přísná dórština“).....	127
5.1.1.	Lakónština s messénštinou a héraklejštinou	127
5.1.1.1.	Lakónština	128
5.1.1.2.	Héraklejština.....	136
5.1.2.	Krétština	139
5.1.3.	Thérština, mélština a kyrénština	154
5.1.4.	Élejština.....	163
5.1.5.	Peloponnéská achajština.....	173
5.2.	Doris mitior („mírná dórština“).....	176
5.2.1.	Sarónské dialekty.....	177
5.2.1.1.	Megarština.....	177
5.2.1.2.	Korintština.....	181
5.2.1.3.	Východní argolština	188

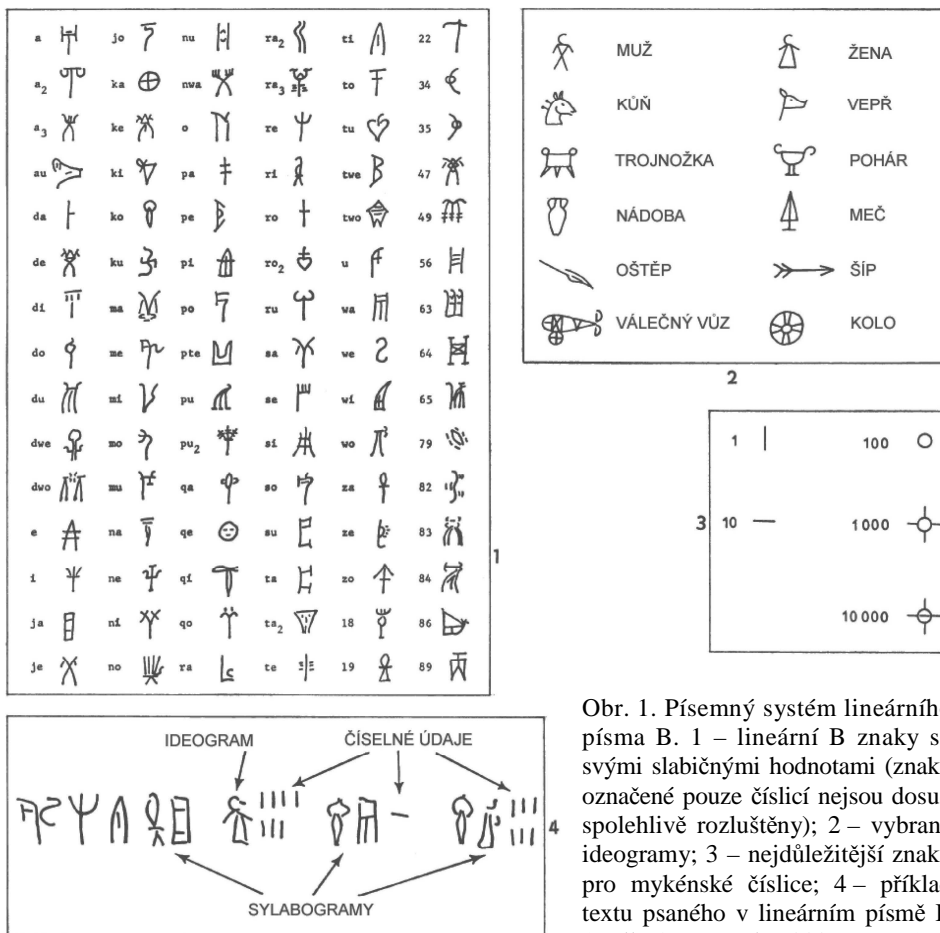

5.2.2. Severozápadní dialekty.....	191
5.2.2.1. Fóčtina.....	193
5.2.2.2. Lokerština.....	198
5.2.2.3. Aitólština.....	201
5.2.2.4. Starověká makedonština.....	202
5.3. Doris media: Dórské dialekty na cestě od přísné dórštiny (Doris superior) k „střední“ dórštině (Doris media)	204
5.3.1. Západní argolština	205
5.3.2. Východoegejská ostrovní dórština (rhodština aj.)	211
Příloha.....	221
Seznam tabulek a obrázků	225
Seznam zkratk	227
Chrestomathy of Ancient Greek Dialect Inscriptions	229
Bibliografie	237

1. Úvod o řeckých písmech a řeckých dialektech

1.1. Tři hlavní písemné systémy ve vývoji řeckého jazyka

a) Krétsko-mykénské slabičné lineární písmo B (o cca 90 slabičných znacích /vedle tzv. ideogramů/), doložené dnes v počtu cca 6000 dokladů, většinou poměrně krátkých a často velmi fragmentárních, nacházejících se v 19 různých lokalitách – od ostrova Kréty (zvl. v Knóssu) přes Peloponnésos (zvl. v Pylu, Mykénách, Tírynthu), přes střední a severní Řecko (zvl. v Thébách, ale ojedinelé i na dvou místech v Thessalii) až po maloasijský Mílétos. Toto písmo sloužilo zhruba v 14.–13. stol. př. Kr. k zachycování poměrně jednotného, tzv. mykénského dialektu staré řečtiny (viz obr. 1 a 2) – na rozdíl od starších, neřeckých písem, totiž krétského písma hieroglyfického a krétského lineárního písma A, která zachycovala předřeckou, tzv. „mínojskou“ kréštinu z konce 3. tisíciletí, resp. z 1. poloviny 2. tis. př. Kr.

Obr. 1. Písemný systém lineárního písma B. 1 – lineární B znaky se svými slabičnými hodnotami (znaky označené pouze číslicí nejsou dosud spolehlivě rozluštny); 2 – vybrané ideogramy; 3 – nejdůležitější znaky pro mykénské číslice; 4 – příklad textu psaného v lineárním písmě B (podle A. Bartoňka, 2007, str. 69).

a 08		c 38		i 28		o 61		u 10		a ₂ 25		ai 43		au 85		18		83	
da 01		de 45		di 07		do 14		du 51		dwc 71		dwo 90				19		*84	
ja 57		je 46				jo 36										22		86	
ka 77		ke 44		ki 67		ko 70		ku 81								34		*88	
ma 80		me 13		mi 73		mo 15		mu 23								35		89	
na 06		ne 24		ni 30		no 52		nu 55		nwa 48						47			
pa 03		pe 72		pi 39		po 11		pu 50		pu ₂ 29		pte 62				49			
qa 16		qe 78		qi 21		qo 32										56			
ra 60		re 27		ri 53		ro 02		ru 26		ra ₂ 76		ra ₃ 33		ro ₂ 68		63			
sa 31		se 09		si 41		so 12		su 58								64			
ta 59		te 04		ti 37		to 05		tu 69		ta ₂ 66		twe 87		two 91		65			
wa 54		we 75		wi 40		wo 42										79			
za 17		ze 74				zo 20										82		* Numeri deleti	

Obr. 2. Oficiální sylabář lineárního písma B (podle Ruipérez 1972, vol. I, str. XVIII).

Pozn.: Základní informace o rozluštění mykénštiny, mykénské gramatiky a o textech v lineární písmě B podávají zvl. Ventris, M. – Chadwick, J. 1956, 1973; Vilborg, E. 1958; Chadwick, J. 1976b; Aura, J. F. 1985–1993; Bartoněk, A. 2003 (a mnozí jiní), v češtině pak Bartoněk, A. 1969, 1983a, 2007, 2009 aj.; srov. dále str. 51nn.

b) Klasické písmo kyperské, vzniklé na konci 2. tis. př. Kr. a skrývající pod sebou primárně kyperskou řečtinu, bylo rovněž písmo slabičné (viz obr. 3ab) a prostřednictvím předřeckého tzv. kypersko-mínojského písma z 16.–11. stol. př. Kr. bylo taktéž odvozené od krétského lineárního písma A. Zatím máme z 2. tis. př. Kr. zachován pouze jediný nápisný doklad klasického písma kyperského, a to nápis z kyperského Pafu, pocházející ze závěru 11. stol. př. Kr. Písmo je doloženo v celkovém počtu asi jednoho tisíce nápisných dokladů z 11.–3. stol. př. Kr. z celého ostrova, především však z Pafu a Kúria (hlavně v tzv. pafské písemné variantě o 54 znacích), ale nalezlo se i na jiných místech na Kypru (např. v Edaliu, s nejdelším dochovaným řeckokyperským nápisem), výjimečně i mimo Kypr (např. na Chalkidice /v severní Egeidě/, v Egyptě, ve Foiníkií a v jižní Itálii). Nápis zachycují kyperský dialekt staré řečtiny, postupně ovšem stále častěji zapisovanými i řeckou hláskovou abecedou (viz níže sub c).

	a	e	i	o	u
	✱	✱	✱	≅	Υ
y	∅			≈	
w	∞	I	∞	∞	
r	∞	∞	∞	∞	∞
l	∞	8	≤	+	∞
m	∞	∞	∞	∞	∞
n	∞	∞	∞	∞	∞
p	∞	∞	∞	∞	∞
t	∞	∞	∞	∞	∞
k	∞	∞	∞	∞	∞
s	∞	∞	∞	∞	∞
z	∞ _{za?}			∞	
x	∞	∞			

	a	e	i	o	u
	✱	∞	✱	∞	∞
y	∞?			∞?	
w	✱	I		∞	
r	∞	∞ ∞?	∞	∞	
l	∞	∞ ∞		+	
m	∞	∞	∞	∞ ∞	
n	∞		∞		∞? ∞?
p	∞ ∞	∞	∞	∞	
t	∞ ∞	∞	∞	∞ ∞	∞?
k	∞	∞ ∞	∞	∞	∞
s	∞	∞ ∞	∞ ∞		∞?
z				∞??	
x					

Obr. 3. Sylabáře klasického písma kyperského: 3a: všeobecný sylabář; 3b: sylabář z Pafu (podle O. Massona 1961, str. 58nn.).

Pozn.: O klasickém písmě kyperském viz zvl. Smith, G. 1872 (rozluštění); Masson, O. 1961, 1983; Egetmayer, M. 1992; v češtině Bartoněk, A. 2007, 32–39, 2009, 57–64; srov. i str. 74nn.

c) Řecké alfabeticke hláskové písmo, vytvořené nejpozději na přelomu 9./8. stol. př. Kr. na středomořském východě (snad v dn. lokalitě Al Mina na turecko-sýrském pomezí při ústí starověké řeky Orontu) nápodobou foinického souhláskového písemného systému a jeho transformací v písmo samohlásko-souhláskové (viz obr. 4 a 5). Zapustilo zřejmě své první kořeny hlavně na východoegejském ostrově Euboji a rozšířilo se hned v 8. stol. př. Kr. nejen v samotné Egeidě a na přilehlém maloasijském pobřeží (zvl. v tamějším neřeckém zázemí lykijském, kárském, lýdském a především fryžském), nýbrž se již tehdy rychle dostalo spolu s řeckými osadníky i do centrálního Středomoří, zejména do Itálie a na Sicílii, a etruským prostřednictvím se potom zvláště od 7. stol. př. Kr. stalo východiskem pro vznik latinky u Římanů.

Foiničtina	=	Arch. řečtina			=	Klas. řečtina
		Athény	Milet	Korint		
'Aleph	𐤀	𐤁	𐤂	𐤃	α	Alpha
Beth	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄	β	Bêta
Gimel	𐤂	𐤃	𐤄	𐤅	γ	Gamma
Daleth	𐤃	𐤄	𐤅	𐤆	δ	Delta
He	𐤄	𐤅	𐤆	𐤇	ε	Epsilon
Waw	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	Ϝ	Zêta
Zain	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉	ζ	Zêta
Heth	𐤇	𐤈	𐤉	𐤊	η	Eta
Teth	𐤈	𐤉	𐤊	𐤋	θ	Thêta
Yod	𐤉	𐤊	𐤋	𐤌	ι	Iôta
Kaph	𐤊	𐤋	𐤌	𐤍	κ	Kappa
Lamed	𐤋	𐤌	𐤍	𐤎	λ	Lambda
Mem	𐤌	𐤍	𐤎	𐤏	μ	My
Nun	𐤍	𐤎	𐤏	𐤐	ν	Ny
Samek	𐤎	𐤏	𐤐	𐤑	ξ	Xi
'Ain	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	ο	Omikron
Pe	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	π	Pi
Sade	𐤑	𐤒	𐤓	𐤔	σ	
Qoph	𐤒	𐤓	𐤔	𐤕	ρ	
Roš	𐤓	𐤔	𐤕	𐤖	ρ	Rho
Šin	𐤔	𐤕	𐤖	𐤗	σ	Sigma
Taw	𐤕	𐤖	𐤗	𐤘	τ	Tau
		𐤙	𐤚	𐤛	υ, υ	Ypsilon
		𐤜	𐤝	𐤞	φ	Phi
		𐤟	𐤠	𐤡	χ	Chi
		𐤢	𐤣	𐤤	ψ	Psi
		𐤥	𐤦	𐤧	ω	Omega

Obr. 4. Levoběžné foinické vzory pravo-
běžných řeckých alfabetských znaků.

	1	2	3	4	5	6	7
	Foin.	Pith.	M.	Attika	Théra	Naxos	Iónie
α	𐤀	𐤁	Α	Α	Α	ΑΑΑ	Α
β	𐤁		β	β	GG	С	В
γ	𐤂		γ	γ	Γ	Λ	Γ
δ	𐤃		δ	δ	Δ	Δ	Δ
ε	𐤄		ε	ε	Ε	Ε	Ε
Ϝ	𐤅		Ϝ	Ϝ		Ϝ	Ϝ
ζ	𐤆		ζ	ζ			ζ
η	𐤇		η	η	η	η	η
θ	𐤈		θ	θ	θ	θ	θ
ι	𐤉		ι	ι	ι	ι	ι
κ	𐤊		κ	κ	κ	κ	κ
λ	𐤋		λ	λ	λ	λ	λ
μ	𐤌		μ	μ	μ	μ	μ
ν	𐤍		ν	ν	ν	ν	ν
ξ	𐤎		ξ		ξ		ξ
ο	𐤏		ο	ο	ο	ο	ο
π	𐤐		π	π	π	π	π
ρ	𐤑		ρ	ρ	ρ	ρ	ρ
σ	𐤒		σ	σ	σ	σ	σ
τ	𐤓		τ	τ	τ	τ	τ
υ	𐤔		υ	υ	υ	υ	υ
φ	𐤕		φ	φ	φ	φ	φ
χ	𐤖		χ	χ	χ	χ	χ
ψ	𐤗		ψ	ψ	ψ	ψ	ψ
ω	𐤘		ω	ω	ω	ω	ω

Obr. 5. Srovnávací tabulka foinických a řeckých
abeced (Pith. = Pithékússai /ostrov/, M. = Mílé-
tos). Obojí podle A. Bartoňka, 2009, str. 126.

Hlavní varianty řecké abecety

A. Základní varianta (jižní) o 22 písmenech z 8. stol. př. Kr. (16 konsonantů a 6 vokálů) je omezena na jihoegejské ostrovy Krétu, Théra a Mélós; A. Kirchhoff 1887 ji označil příjmím *zelená*. Srov. zvl. Bartoněk, A. 2009, 117–134, Negri, M. 2000.

Tato základní zelená varianta neměla ještě žádné přídatné znaky. Ty však začaly velmi záhy vznikat v jiných alfabetských variantách, a vhodněji přitom zachycovat některé zvláštní výslovnostní nuance staré řečtiny (*ph, kh, ks, ps*), jež zelená varianta abecedy ponechávala beze značení.

Zelená varianta využívala tedy až do 5. stol. př. Kr.

grafickou podobu

Π, ΠΗ

pro *ph*,

grafickou podobu

Κ, ΚΗ

pro *kh*,

grafickou podobu

ΚΣ, ΚΜ

pro *ks*

a grafickou podobu $\Pi\Sigma$ (ΠIM) pro *ps*
 (znak Σ „sigma“ je foinické „šin“, znak M „san“ je foinické „sade“).

Tato archaická zelená varianta se však hned velmi brzy – mimo Krétu, Théru a Rhodos – rozlišila do tří subvariant (rovněž podle A. Kirkhoffa):

B1. *Tmavomodrá* varianta (východní) byla doložena až do 5. stol. př. Kr. hlavně v Malé Asii (speciálně v Mílétu), na většině egejských ostrovů, v Megaridě, Korintii, Argolidě a v Syrákúsách.

Využívala přídatný znak	Φ	pro <i>ph</i> ,
přídatný znak	X	pro <i>kh</i> ,
přídatný znak, resp. grafiku	$\Xi, \text{X}\Sigma$	pro <i>ks</i>
a přídatný znak, resp. grafiku	$\Psi, \Phi\Sigma, \Phi\text{M}$	pro <i>ps</i> .

B2. *Světlemodrá* varianta (východní) byla doložena v Attice, na Aigíně, v Sikyónu, na Naxu, Paru, Keu, Amorgu, příp. rovněž v Syrákúsách.

Obsahovala přídatný znak	Φ	pro <i>ph</i> ,
přídatný znak	X	pro <i>kh</i> ,
přídatný znak, resp. grafiku	$\Xi, \text{K}\Sigma, \text{X}\Sigma$	pro <i>ks</i>
a přídatný znak, resp. grafiku	$\Psi, \Pi\Sigma, \Phi\Sigma$	pro <i>ps</i> .

B3. *Červená* varianta (západní) byla doložena v středním a severním Řecku (s výjimkou korintských osad při Iónském moři), na zbytku Peloponnésu, na ostrovech Euboji a Rhodu a v řeckých osadách na Sicílii (vyjma Syrákús) a v jižní Itálii.

Obsahovala přídatný znak	Φ	pro <i>ph</i> ,
přídatný znak	Ψ, V	pro <i>kh</i> ,
přídatný znak	X	pro <i>ks</i>
a přídatný znak, resp. grafiku	$\Pi\Sigma, \Phi\Sigma$	pro <i>ps</i> .

Po roce 403/402 př. Kr. převládla poměrně rychle tmavomodrá varianta z Mílétu nad všemi ostatními variantami.

1.2. Svět řeckých dialektů

1.2.1. Vývoj starořeckých epichórických dialektů v nejranější době

Prvopočátky prvotního rozrůznění řeckých dialektů spadají do dob brzy po příchodu řeckého etnika do jeho pozdějších jihobalkánských a egejských sídel, k němuž došlo na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. Kr. Není vyloučeno, že se již tehdy vytvořily základy hlavního členění řeckých dialektů, známého z 1. tis. př. Kr., na konzervativní dialekty západořecké /čili protodórské/ a na progresivnější dialekty spíše východořeckého (či jihořeckého) typu, jež se dříve či později začaly členit v nářeční typ protoachajský, protoiónský a protoaiolský. Někdy kolem r. 1400 př. Kr. začal však pravděpodobně do jejich vzájemných vztahů pronikat již integrační vliv tzv. mykénské řečtiny. To byl hovorový jazyk, který se utvářel kolem palácových center mykénských státních útvarů (zvl. v Knóssu a Chanii na Krétě, v Mykénách, Tíryntu, Pylu a Thébách na řecké pevnině) a pronikal do záznamů zapisovaných v těchto palácových centrech tzv. lineárním písmem B, a to v dílčích podobách sice občas vzájemně poněkud odlišných, ale v podstatě v poměrně jednotné, integrované podobě obecné mykénské řečtiny (čili tzv. mykénské koiné).

To byla první řecká koiné (obecná řečtina) z několika znovu a opětně integrovaných jazykových útvarů v téměř čtyřtisícileté historii řeckého jazyka. Rozvíjela se přitom jen asi po dvě stě let, je doložena na nápisech ze šesti shora zmíněných palácových archivů a z více než desítky dalších, většinou mimopalácových nálezů. Po náhlém zániku mykénské civilizace někdy kolem r. 1200 př. Kr. vyšla však tato první řecká koiné rychle z užívání.

Jak se dá vytušit z předchozích úvah, nářečně se členila stará řečtina již od konce doby mykénské, tj. přinejmenším od 13. stol. př. Kr., ve čtyři navzájem víceméně odlišné nářeční skupiny: a) achajskou (později arkado-kyperskou), b) íonskou (později íonsko-attickou), c) aiolskou – tj. v tyto tři skupiny, prokazatelně již pro vrcholnou dobu mykénskou – a d) v skupinu dórskou (neboli západořeckou), jejíž mluvčí v podstatě žili ve 13. stol. př. Kr. ještě mimo hlavní oblasti mykénské civilizace (ale pravděpodobně již v jejím blízkém sousedství na řeckém severozápadě a severu). Po pádu mykénských politických a hospodářských center došlo k značnému vzájemnému promíšení všech těchto čtyř skupin, předdórských i dórských, zejména za tzv. temných staletí (11.–9. stol. př. Kr.).

Začátky řecké literatury v její ústní (orální) podobě je třeba přitom klást již hluboko do doby mykénské, zejména pokud jde o počátky hérojské epiky a o vznik jejího typického veršového metra – daktylského hexametru.

Tzv. „temná staletí“, která na přelomu 2. a 1. tis. př. Kr. následovala, přinesla do řecké dialektologie nové momenty v souvislosti s komplexem postmykénských migrací, jež se tehdy uskutečnily, a vyvolala v následujících staletích rozsáhlá nová nářeční členění.

Tak se nám zhruba do začátku druhé poloviny 1. tisíciletí př. Kr. rozvinul svět řeckých dialektů do bohatého spektra starořeckých epichórických (tj. teritoriálních) nářečí, jejichž počet představoval v 5./4. stol. př. Kr. zhruba následujících asi 25 více či méně dobře doložených nářečních útvarů. Byly to:

- A) attičtina s eubojštinou a kykladskou i maloasijskou iónštinou;
- B) arkadština s kyperštinou a pamfýlštinou;
- C) lesbičtina s thessalštinou a boiótštinou;
- D) ze západořeckých („dórských“) nářečí potom
  - lakónština s messénštinou a s jihoitalskou héraklejštinou,
  - krétština s thérštinou a kyrénštinou,
  - élejština s peloponnéskou achajštinou,
  - megarština s korintštinou a východní argolštinou,
  - fóčtina s lokerštinou, aitólštinou a akarnánštinou, příp. makedonštinou,
  - západní argolština spolu s východoegejskou ostrovní dórštinou.

1.2.2. Cesta k vzniku postmykénských nadnářečních útvarů a helénistické koiné

Ono výše zmíněné nářeční členění začalo být nyní, tj. v období jisté stabilizace společenských poměrů v staré Egeidě v 6./5. stol. př. Kr., opět postupně vystavováno novým integračním vlivům v souvislosti se sílící integrací etnických a jazykových poměrů v klasickém a poklasickém Řecku od konce 1. poloviny 1. tis. př. Kr.

Několik prvních náznaků této integrace:

– Ačkoli Hérodotos I 142 udává, že se řečtina v maloasijské Iónii ke konci 1. pol. 1. tis. př. Kr. členila do čtyř regionálních nářečí, neexistují přímo v dochovaných nápisech z iónských maloasijských měst žádné konkrétnější náznaky takového nářeční diference.

– Nápisy z Olympie jsou v archaickém období, tj. např. v 6. stol. př. Kr., psány v místním élejském dialektu tak, že se tu např. místo původního dlouhého η píše dlouhé $\bar{\alpha}$ (srov. attickou zápornku $\mu\acute{\eta}$, psanou v élejštině jako $\mu\acute{\alpha}$, anebo attický optativ prézenta $\epsilon\iota\eta$, psaný tu jako $\epsilon\acute{\alpha}$). Na pozdějších nápisech ze 4. stol. př. Kr. ustupují však takovéto tvary jakoby zpětně starším tvarům attickým; élejština zde tedy nyní podlehla integrujícímu vlivu attičtiny, a tím se i ona připojila k obecnému vývoji starověké řečtiny ve směru k opětovnému vzniku jednotného integrovaného jazyka.

– V celé řadě dialektů dochází zároveň ke značnému kolísání hláskoslovných i tvaroslovných jevů; ty byly do značné míry projevem střetů mezi různorodými jazykovými tendencemi a ve svých důsledcích postupně vedly k dalšímu jazykovému vyrovnávání.

Toto vyrovnávání směřovalo od konce 4. stol. př. Kr. pod makedonskou nadvládou k prosazení obecné řečtiny iónsko-attického typu jako víceméně jednotného obecného jazyka helénistického období. – Na rozdíl od běžného názoru nebyla však ve skutečnosti cesta k helénistické koiné tak přímá a jednoduchá. Na základě důkladného rozboru starořeckých raně helénistických nápisů musíme pro období na konci 4. stol. př. Kr. a v podstatě celého 3. století př. Kr. (a porůznu i později) předpokládat existenci přinejmenším čtyř od sebe oddělených nadnářečních útvarů, které se tehdy utvářely cestou jazykové integrace na více či méně odchýlných nářečních základech:

a) *Iónsko-attická koiné*, spočívající na dialektu z Athén a jejich attického okolí, jejíž počátky jsou spojeny s obdobím široké athénské námořní nadvlády v oblasti Egejského moře. Rychlé rozšíření tohoto obecného řeckého jazyka bylo umožněno zejména rozhodující kulturní převahou attické prózy kolem roku 400 př. Kr.; iónsko-attická koiné se potom v 2. polovině 4. století prosadila jako vedoucí komunikační prostředek mimořádného dosahu na makedonském dvoře Filipa II. a Alexandra Velikého, a to tím spíše, že vlastní makedonština byla asi zřejmě jazykem poměrně blízkým archaické řečtině tzv. severozápadního typu (srov. dále str. 202).

Uvedená ionsko-attická koiné vycházela v podstatě z attičtiny s určitou iónskou příměsí (tak zejména proti zdvojenému attickému -ττ- v slovech jako ἐρέττω se tu dávala přednost geminovanému -σσ- po vzoru iónského ἐρέσσω, stejně jako proti attickému χερρόννησος „poloostrov“ s mladším asimilovaným -ρρ- se zde prosadilo starší -ρσ- podle iónského χερσόννησος. A po vítězství makedonských zbraní (Chairóneia v r. 338 př. Kr.) se nejprve v Řecku, a poté i v Egyptě a na Blízkém Východě, počala tato koiné šířit ve všech Makedoňany ovládnutých blízkovýchodních oblastech. Rychle překryla v příštích stoletích i zbylé regionální řecké dialekty, i když s určitými výjimkami (zejména dlouho se např. udržela lakónština na jižním Peloponnésu, jejíž byzantský výhonek, tzv. tsakonština, se dokonce dodnes zachoval v málo přístupných východních oblastech pohoří Parnónu). Rovněž v Egyptě se až do sklonku starověku udržovaly místní varianty helénistické koiné. Určitou specifickou variantu koiné reprezentoval i jazyk, jímž jsou psány spisy Nového Zákona.

b) V počáteční vývojové fázi helénistického období vznikaly i některé dórsky zabarvené nadnářeční formace. Přes jejich zřetelně dórskou bázi nacházíme zde i attické rysy, i když s různou intenzitou v různých dílčích geografických oblastech a v různých časových horizontech. V souvislosti s tím se rýsují v raně helénistickém období přinejmenším tři dílčí varianty dórské koiné:

b1) *Peloponnéská* čili *achajská koiné*, jejíž vznik souvisel s rozšířením tzv. achajského spolku. Byl to úřední jazyk spolku vzniklého kolem r. 280 př. Kr. na

severním Peloponnésu a v některých přilehlých oblastech severopeloponnéské krajiny Achaje, zvl. v širším dosahu její východní hranice.

Proto také pocházejí nejstarší doklady této koiné nezřídka z korintského a megarského území; časem pak achajský spolek obsáhl velkou část Peloponnésu, zejména Arkadii, a rozšířil se i do Lakónie a Argolidy. Spolek dosáhl největšího rozkvetu kolem poloviny 3. stol. př. Kr. a rozpadl se po porážce Římány v polovině 2. stol. př. Kr. Písemné doklady achajské koiné sice příliš nepřesahovaly rámeček více méně úředních dokumentů, její obecně dórský ráz a široce dórské geografické doložení jejich písemných památek však asi předpokládá i značné mimoúřední uplatnění tohoto spolku. Achajská koiné spočívala na tzv. „mírně dórské“, pravděpodobně na korintské nářeční bázi, jejímž základem byl fonologický protiklad mezi primárním $\bar{\epsilon}$, $\bar{\varphi}$ v otevřené podobě /např. ἔθηκε, ἔδωκε/ a nově vznikajícím sekundárním $\bar{e}$, $\bar{o}$ zavřeným /srov. φίλει, ἵππου/; srov. výklad o tomto protikladu např. dále na str. 143.

b2) *Severozápadní* neboli *aitólská* koiné, která byla úředním jazykem tzv. aitólského spolku.

Tento spolek vznikl již ve 4. stol. př. Kr. jako federace několika měst v Aitólíi. Během 3. stol. př. Kr. se rozšířila jeho působnost jak do dalších oblastí středního Řecka /přes západní i východní Lokridu a Fókidu až na jih Thessalie/, tak i do západní části Peloponnésu /do Élidy, Messénie i na některé blízké ostrovy/. Po stránce nářeční měla asi aitólská koiné za základ hlavně dialekty z Aitólie či západní Lokridy, v každém případě však šlo opět o dórstinu „mírného typu“ s již zmíněným dvojím protikladným $\bar{\epsilon}/\bar{e}$, $\bar{\varphi}/\bar{o}$. Proti převažující aiolské (tj. lesbicko-boiótsko-thessalské) koncovce -εσσι v dat. plur. má však aitólská koiné v dat. plur. u souhláskových kmenů výraznou *severozápadní* inovační koncovku -οις /srov. např. πάντοις/; naopak předložka ἐν si tu podržela – vedle všeobecně řecké vazby s dativem ve významu předložky *místa* „v“ – i svou někdejší akuzativní vazbu ve významu předložky *směru* „do“ (která byla ve většině řeckých dialektů v tomto významu rozšířena do podoby ἐνς + 4, příp. εἰς + 4).

b3) *Sicílsko-dórská* koiné, která se po oslabení rozhodujícího vlivu prvotních chalkidských kolonií na Sicílii záhy stala – po rychlém ekonomickém i politickém rozkvetu Syrákús na počátku 5. stol. př. Kr. – víceméně jednotným jazykem valné části Sicílie. Syrákúsy byly založeny r. 734/3 Korint'any, šlo tedy i v tomto případě o koiné s korintským, rovněž tedy „mírně dórským“ zabarvením, do jisté míry blízkým achajské koiné, zmiňované sub b1). Oba typy této korintsky zabarvené koiné je však nutno navzájem rozlišovat, neboť vznikly každý jiným způsobem a jejich integrační proporce byly jistě aspoň zpočátku rozličné.

Skutečnost, že všechny tři typy dórské koiné byly „mírně dórského“ typu, tj. že pro všechny tři bylo typické rozlišování mezi otevřeným a zavřeným $\bar{e}$ a $\bar{o}$, byla velmi důležitá pro další vývoj. Stejně rozlišování bylo totiž charakteristické i pro iónsko-attickou koiné, a tím se do budoucna otevřela možnost pro další, a to tentokrát výrazně komplexní nářeční integraci; tato situace nastala kolem

začátku našeho letopočtu, kdy všechny tři dórské koiné nastoupily cestu k postupné integraci s koiné iónsko-attickou. Tím se stalo, že se v počátečních stolecích našeho letopočtu někdejší dórské dialekty často lišily od převažující iónsko-attické koiné nanejvýš jen uchováváním původního dlouhého α .

1.2.3. Vznik starořeckých literárních nářečí

Jak jsme uvedli již výše, začátky řecké literatury v její ústní (orální) podobě je sice třeba klást již hluboko do doby mykénské, zejména pokud jde o počátky hérojské epiky a o vznik jejího typického veršového metra – daktylského hexametru; sám rozvoj psané literatury začíná však teprve v souvislosti s rychlým šířením řecké hláskové abecedy v průběhu 8. století př. Kr.

A tak tedy vedle shora uvedených cca 25 starořeckých *epichórických* (teritoriálních) dialektů a několika postupně se utvářejících *nadnářečních* útvarů – s vyústěním v onu všeobjímající helénistickou koiné iónsko-attickou, která se stala základem byzantské řečtiny a de facto i moderního řeckého jazyka – máme v jazykovém komplexu staré řečtiny ještě co činit se zvláštní skupinou tzv. řeckých *literárních* jazyků.

Máme tu na mysli a) homérský jazyk, v podstatě staroiónský, ale se staroachajskými a aiolskými rezidui, jakožto jazyk rané řecké epiky (i u Hésioda, v *Batrachomyomachii* a v „homérských“ hymnech), b) dále epickou iónštinu elegické a jambické poezie, c) lesbickou aiolštinu jakožto jazykovou formu monodické lyriky *Alkaia* a *Sapfy*, d) peloponnéskou dórštinu jakožto nářeční podobu sborové lyriky, e) attičtinu s dórským zabarvením v klasickém řeckém dramatu, f) „pestrou“ maloasijskou iónštinu historické prózy *Hérodotovy*, g) attičtinu klasické attické prózy i archaicky laděného „atticistického“ literárního hnutí od 2. stol. po Kr., a h) konečně i ostrovní a zámořskou dórštinu prózy lékařské, přírodovědné a matematicko-fyzikální, která se v podstatě rozvíjela bok po boku shora zmíněné helénistické iónsko-attické koiné, jež se v nemalé míře uplatňovala zejména i v literatuře křesťanské. – Tato třetí oblast starořecké dialektologie zůstávala zatím spíše na pokraji mého odborného zájmu a byla jí věnována pozornost zatím hlavně u F. Bertoliniho – F. Guastioho 2005 a A. Bartoňka 2009a.

Pozn. k homérskému jazyku: Srov. v poslední době zejména: Chantraine, P. 1958–1963; Wathelet, P. 1970, 1981; Wace, A. J. B. – Stubbings, F. H. 1962; Miller, D. G. 1982; Parry, A. M. 1971; Morpurgo Davies, A. – Duhoux, Y. (eds.) 1985; Ruijgh, C. J. 1957, 1985, 1995; Brillante, L. 1986; Morris, I. – Powell, B. 1997; Horrocks, G. C. 1997; Wachter, R. 2000; Latacz, J. 2001; Bartoněk, A. 1991, 2002; Ercolani, A. 2006.

Srov. dále všeobecně zejména Risch, E. 1955, 1976, 1979, 1991; Ruijgh, C. J. 1967, 1985a, 1996a; Ruipérez, M. S. 1952, 1956, 1972a, 1997; Schmitt, R. 1997; Bartoněk, A. 1978, 1987, 1988, 1991ab, 1996, 2000, 2001 aj.; Horrocks, G. C. 1997, Morani, M. 1999, a zvláště Christidis, A.-F. 2007, 404nn.

2. Iónsko-attičtina

2.1. Attičtina

Jazykově nejbohatší dialekt staré řečtiny, s nejstarším nápisem již z doby kolem r. 725 př. Kr. („nápis pro nejlepšího tanečníka“; viz 1. ATT; Athény-Dipylon), s bohatou nápisnou tradicí zprvu v tzv. „světlemodré“ staroattické abecedě. Ta kolem r. 400 př. Kr. ustoupila perspektivní celořecké „tmavomodré“ iónské abecedě z Mílétu. Mezitím se attičtina stala vedoucím dialektem řecké prózy (Thúkýdídés, Xenofón, Platón, Démostenés aj.) a řeckého dramatu (Aischylos, Sofoklés, Eurípídés, Aristofanés aj.) a časem i řecké filosofie (Platón, Aristotelés aj.) a základem, na němž potom – s určitou další příměsí – vzniká v posledních staletích předkřesťanského letopočtu obecný řecký jazyk („*koiné*“ *dialektos*). Od něho pak vede přímá cesta k byzantské řečtině a řečtině moderní.

Attická abeceda

V attickém nářečí se krátké *e-/o-*ové vokály zachycují znaky ε, ο, zatímco primární prařecké dlouhé *ē-/ō-*ové vokály byly otevřené a v rané attičtině se značily týmiž znaky, ale s „vodorovným“ značením délky ē, ō, a v klasické attičtině pak pomocí znaků η, ω (viz např. ἔθηκε, ἔδωκε); naproti tomu se „sekundární“ dlouhé *ē-/ō-*ové vokály zavřeně, vzniklé hlavně náhradním dloužením nebo stahováním (kontrakcí) vokálů, zachycují nyní dvojicí znaků tzv. nepravých diftongů, tj. ει, ου (viz např. imperativ φίλει nebo gen. sing. ἵππου). Aspirovanost počátečního vokálu se značí zpravidla tzv. drsným přídechem, jen výjimečně (hlavně ve starší době) znakem pro *h-*. Místo znaků ξ, ψ se v archaické attičtině používá dvouznakových spojení (digrafů) χς, φς.

Ráz attického dialektu

Specifičnost attičtiny je dána tím, že se attický dialekt staré řečtiny stal v řecké vývojové dimenzi klasické fáze starověké civilizace (zhruba od 6.–4. stol. př. Kr.) podobným jazykovým prostředkem, jaký představovala o něco později v římském civilizačním prostředí poměrně jednotná starověká latina. Řečtina zdaleka tak jednotná nebyla, a proto také vznikla tato monografie; ale attičtina si v průběhu starořeckého jazykového vývoje postupně vytvářela takové ústřední postavení mezi všemi ostatními řeckými nářečími teritoriálními i literárními, že všechny z nich je možno nejlépe charakterizovat právě vztahem k attičtině. Z toho důvodu na tomto místě gramatickou podobu attičtiny soustavněji nenastiňujeme, nýbrž tu pouze obecně odkazujeme na attickou normativní mluvnici J. Niederle – V. Niederle – L. Varcl, *Mluvnice řeckého jazyka*, Praha 1974, kde lze o attičtině nalézt všechny potřebné gramatické informace. Pokud jde o jednotlivé starořecké dialekty mimo attičtinu, ty zde hodláme postupně gramaticky charakterizovat; v celistvosti může však o nich čtenář získat informace v monografii A. Bartoněk, *Dialekty klasické řečtiny*, Brno 2009. – K attičtině srov. např.

Schwyzler, E. – Meisterhans, K. 1900, z poslední doby pak zvl. Theodorsson, S.-T. 1974; Threatte, L. 1980, 1996.

Neattické dialekty ve srovnání s attičtinou

Po vzoru Buckových *The Greek Dialects* 1955:141 začínáme přehled nářečních zvláštností v jednotlivých starořeckých dialektech stručným výčtem nejvýraznějších společných rysů neattických – v konkrétním protikladu k odpovídajícím rysům attickým (resp. výčtem rysů neiónsko-attických v protikladu vůči iónsko-attickým /zvl. sub 1–6/).

Neattické dialekty:

1. $\bar{\alpha}$ se nemění v aiol., ark.-kyp., dór.
2. aiol., ark.-kyp., dór. $\bar{\alpha}+o, \bar{\alpha}+\omega > \bar{\alpha}$
3. aiol., ark.-kyp., dór. $\alpha+\epsilon = \eta$
4. $\tau(h)j$: $h\acute{o}tj\omicron s > h\acute{o}t\omicron s\omicron s > \acute{o}ss\omicron s$
5. $(\tau)\sigma$: $\acute{\epsilon}d\acute{\iota}k\alpha d\text{-}\sigma\alpha, \acute{\epsilon}t\acute{\epsilon}l\epsilon s\text{-}\sigma\alpha > \text{-}\sigma\alpha$
6. $\tau(h)j$: $\acute{\epsilon}r\acute{\epsilon}tj\omega > \acute{\epsilon}r\acute{\epsilon}ss\omega$ (i ión.)
7. $\acute{\rho}\acute{o}l\iota s, \acute{\rho}\acute{o}l\iota\omicron s$
8. $\acute{\alpha}m\acute{\epsilon}s, \acute{\upsilon}m\acute{\epsilon}s$; ak. $\acute{\alpha}m\acute{\epsilon}, \acute{\upsilon}m\acute{\epsilon}$
9. 3. os. pl. aor. akt. $\acute{\epsilon}d\omicron\nu, \acute{\epsilon}\theta\epsilon\nu$ aj.
10. $\acute{\eta} s$
11. $\acute{\epsilon}\acute{\omega}\nu$
12. $\acute{\alpha}i$
13. $\acute{\alpha}t\epsilon\rho\omicron s$
14. $\acute{\iota}st\acute{\iota}\acute{\alpha}$
15. $\acute{\gamma}\acute{\iota}n\omicron m\alpha i$
16. $\acute{d}\acute{\epsilon}k\omicron m\alpha i$
17. $\acute{o}\nu\mu\alpha$
18. $\acute{\eta}\nu\epsilon\iota\kappa\alpha, \acute{\eta}\nu\iota\kappa\alpha$
19. $\acute{\pi}\acute{\alpha}\mu\alpha$
20. $\acute{\iota}\kappa\omega$

Attičtina:

- × att. $\bar{\alpha}$ zůstává nezměněno po $\epsilon, \iota, \omicron$; v iónštině probíhá změna $\bar{\alpha} > \eta$ ve všech pozicích
- × ión.-att. $\bar{\alpha}+o, \bar{\alpha}+\omega > \omega$
- × ión.-att. $\alpha+\epsilon > \bar{\alpha}$
- × att., ión., ark. $> h\acute{o}t\omicron s\omicron s > \acute{o}ss\omicron s > \acute{o}ss\omicron s$ (podobně i $\acute{m}\acute{\epsilon}ss\omicron s$), ale boiótština a krétština zde mají $\text{-}\tau\omicron s$
- × att., ión., ark. $\text{-}\delta\sigma\alpha/\tau\sigma\alpha/\sigma\alpha > \text{-}\sigma\alpha$, např. $\acute{\epsilon}d\acute{\iota}k\alpha s\alpha$
- × att. $\acute{\epsilon}r\acute{\epsilon}tj\omega > \acute{\epsilon}r\acute{\epsilon}t\tau\omega$ (též v eub., boiót., krét.)
- × att. $\acute{\rho}\acute{o}l\iota s, \acute{\rho}\acute{o}l\epsilon\omega s$
- × att. $\acute{\eta}m\acute{\epsilon}\iota s, \acute{\upsilon}m\acute{\epsilon}\iota s$; ak. $\acute{\eta}m\acute{\alpha} s, \acute{\upsilon}m\acute{\alpha} s$
- × att. $\acute{\epsilon}d\omicron s\alpha\nu, \acute{\epsilon}\theta\epsilon s\alpha\nu$ aj.
- × att. $\acute{\eta}\nu$ „byl“
- × att. $\acute{\acute{\omega}}\nu$
- × att. $\acute{\epsilon}i$
- × att. $\acute{\acute{\epsilon}}t\epsilon\rho\omicron s$
- × att. $\acute{\acute{\epsilon}}st\acute{\iota}\acute{\alpha}$
- × att. $\acute{\acute{\gamma}}\acute{\iota}n\omicron m\alpha i$
- × att. $\acute{\acute{d}}\acute{\acute{\epsilon}}k\omicron m\alpha i$
- × att. $\acute{\acute{o}}\nu\mu\alpha$
- × att. $\acute{\acute{\eta}}\nu\epsilon\gamma\kappa\alpha$
- × att. $\acute{\acute{\kappa}}t\acute{\eta}\mu\alpha$
- × att. $\acute{\acute{\eta}}\kappa\omega$

Pozn. ad 2–20: Neattické dialekty nejsou zde zcela podrobně specifikovány (ani nejsou sub 7–20 konfrontovány s iónskými).

Pozn. ad 4, 5: Původní homomorfémické $t(h)j$ (např. v *hotjos, methjos*) se v att. velmi brzy měnilo v *ts, ss*, a společně s tehdejšími *ss*, ať bylo původní (např. v aor. $\acute{\acute{\epsilon}}\text{-}\acute{\acute{\tau}}\acute{\acute{\epsilon}}l\epsilon s\sigma\alpha$), nebo pocházelo z *ds, ts* (např. v aor. $\acute{\acute{\epsilon}}d\acute{\acute{\iota}}k\alpha d\sigma\alpha > \acute{\acute{\epsilon}}d\acute{\acute{\iota}}k\alpha t\sigma\alpha$), se